

מתנועות נוער למחתרת לוחמת

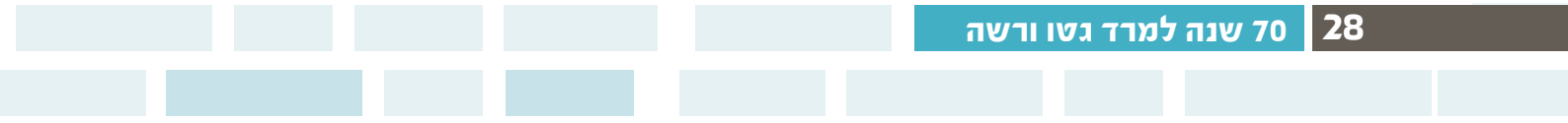
ערב מלחמת העולם השנייה, פעלו בתנועות הנוער בפולין כ-100,000 בני נוער. בתנועות הנוער פותחו הווי חיים של נעורים, אמונה בחיי חברה צודקים ואמונה בכבוד האדם. על אף ההבדלים האידאולוגיים בין התנועות ועל אף דרכי הפעולה השונות שלהן, בכל התנועות הייתה התשתית הערכית נר לרגלי החברים בהן. תנועות הנוער הציוניות הדגישו את ההגשמה - העלייה לארץ ישראל - כערך עליון.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, עמדו תנועות הנוער בפני דילמות ערכיות מהותיות ובפני הצורך להכריע באשר להמשך דרכם. הלבטים היו רבים וקשים, והמחירים שתבעה מהם כל בחירה היו עצומים. הם נקרעו בין המחויבות למשפחות למחויבות להגשמה ובין אלה למחויבות לצו המצפון ולצו התנועה לשוב ולחדש את הפעילות באיזורי הכיבוש.

עם הגרושים הגדולים אל מחנות ההשמדה, בחרו חברי התנועות לזנוח את העט ולאחוז בנשק - להקים מחתרת ולמרוד.

מה הניע אותם לפעול? מה היו סוד כוחם וסוד תרומתם הייחודית של חברי תנועות הנוער ומדוע דווקא הם בחרו להוביל את נס המרד?

בשער השני נעלה לדין את הדילמות שעמן התמודדו חברי תנועות הנוער בעת השואה, נבחן את עולמם הערכי - אשר ממנו שאבו את הכוח לבחור ולמרוד, ונדון במשמעותם של ערכים אלה עבור בני הנוער היום.

מתנועות נוער למחתרת לוחמת - רקע למנחה

ערב מלחמת העולם השנייה, היו מאורגנים במסגרת תנועות הנוער היהודיות בפולין כמאה אלף בני נוער. תנועות הנוער התפלגו למספר גדול של התארגנויות ונבדלו זו מזו באידיאולוגיה שלהן ובדרכי פעילותן, אך הצד המשותף לכולן היה היותן התארגנויות נוער אוטונומיות, שבהן פותח הווי חיים של נעורים המבוסס על יציאה לטבע, על חיי חברה חופשיים ופתוחים, על תרבות של שירה ושל ריקודים, על יצירה עצמית ועל אמונה בעולם טוב וצודק יותר.

התנועה הייתה מוקד משיכה בלתי-רגיל בשל היותה מסגרת חינוכית בלתי-פורמלית: ההתארגנות החברתית היא ב"קבוצה" או ב"גדוד", שבהם יש מדריך ולא מורה, פעולה ולא שיעור, ואין כפופים לתכתיבים של תכנית לימודים ושל הישגים. קן התנועה שימש תחליף למשפחה הגרעינית ובו נקבעו מערכות היחסים בתוך התנועה. בתנועה טופחה מחויבותו של הפרט לקבוצה - באמון, ברעות ובהערכה. ולפיכך, כשיגיעו לימים שליחים וקשרים מווילנה לוורשה - דבריהם והידיעות שבידיהם יתקבלו באמון. התנועה הייתה מעין "משפחת נעורים", שבה מילאו המדריכים את תפקיד ההורים, ויחסי החניכים היו כיחסי אחים. ארבעה דברים מרכזיים עמדו לנגד עיני מדריכי התנועה ומעצבי דרכה:

- הנוער משנה עולם דרך אידאות.
- הנוער הוא חלוץ לפני המחנה.
- הנוער מקבל על עצמו אחריות.
- אף על פי - נוער מורד במוסכמות

הפעילות בתנועת הנוער הייתה לדרך חיים. תנועות הנוער הציוניות הכינו את בני הנוער להגשמה - לעשייה הנכספת הנובעת מהאידיאל - עלייה לארץ ישראל: עזיבת המשפחה ומעבר לארץ אחרת, לאקלים לא-ידוע, לשפה אחרת, לסביבה חדשה. ההחלטה להצטרף לתנועה מגשימה ולהכשרה לא הייתה פשוטה. מחיר ההחלטה היה, לעתים, מרידה בהורים ופרדה מהמשפחה ומאורחות החיים המוכרים. אך חבר תנועה שלא היה נכון להגשים את רעיון תנועתו - לא היה יכול להישאר בתנועה. הבחירה בהגשמה הייתה בחירה בדרך חיים. ההגשמה הייתה עצמית, היא דרשה מימוש של כל היכולות של הפרט, אבל בתוך הקולקטיב. להגשמה קדמה ההכשרה. היציאה להכשרה, על-פי רוב למרחק של מאות קילומטרים ממקום המגורים, פירושה פרדה כמעט סופית מהבית ומההורים. החיים בהכשרה היו חיי עוני קשים, חיים משותפים - ללא פרטיות. אבל ההכשרה הכינה את החלוצים לתפקידם כפועלים או כחקלאים בארץ ישראל.

רעיון השותפות לדרך היה מרכזי בתנועה. לא הייתה תפיסת עולם של מנהיגים ומנהיגות. אמנם, הייתה לתנועה הנהגה, אבל היא הייתה מורכבת מהשכבה הבוגרת והיא עצבה את הדרך בשותפות עם הצעירים, בהנחה שאלו יחליפו אותה בבוא היום ויתפסו את מקומה. שיחות הקבוצה היו נוקבות. הייתה דינמיקה קבוצתית שהביאה להיכרות עמוקה מאוד בין חברי הקבוצה, ומתוך כך לקשרים עמוקים והדוקים ביניהם.

תנועות הנוער עם פרוץ המלחמה, ספטמבר 1939

עם פרוץ המלחמה, עברו ממשלת פולין והפיקוד העליון של צבא פולין מזרחה להקמת קו הגנה שני. אתם עברה כמעט כל ההנהגה הפולנית, לרבות חלק לא-קטן מההנהגה היהודית. רבים ממנהיגי תנועות הנוער עברו מזרחה, ולשם הגיע אליהם המידע על הקורה ליהודים בשטח הכיבוש הגרמני. הסיפורים היו קשים: השפלות, מכות, חטיפות לעבודות כפייה. חברים רבים מההכשרות, בשכבות גיל שונות, נשארו באזור הכיבוש הגרמני. התחושה של חברי התנועות שהיו בשטח הסובייטי הייתה שיש לחזור לשטחי הכיבוש הגרמני כדי להבטיח את המשך קיומה של התנועה. נימוק נוסף לרצון לחזור לשטחי הכיבוש הגרמני היה נימוק מוסרי, מצפוני - הם חשו חובה מוסרית כלפי חניכיהם, כלפי הצעירים שנתנו בהם אמון.

הראשונה לחזור הייתה **פרומקה פלוטניצקה**, חברת תנועת "דרור". החובה המצפונית קדמה אצלה תמיד לכול. היא התנדבה לחזור לוורשה עוד לפני שהתקבלה החלטה מפורשת בעניין, נפרדה ממשפחתה בפינסק והגיעה לוורשה באוקטובר 1939.

השנייה לחזור הייתה **טוסיה אלטמן**, מהחברות הצעירות בהנהגה של "השומר הצעיר" בוורשה. היא הגיעה לוורשה בסוף נובמבר, לאחר שבניסיון קודם לחצות את הגבול נעצרה, נאסרה ונאלצה לחזור. וכך, בחודשים שלאחר מכן, חוזרים לאזור הכיבוש הגרמני, ובעיקר לוורשה, חברים נוספים.

חברי תנועות הנוער חזרו למציאות חיים חדשה שבה לכל בחירה שלהם משמעות דרמטית לעתיד לבוא. זמן קצר לאחר שיקום התנועות, החלה להופיע עיתונות מחתרת: עיתון של תנועת "דרור" ביידיש; "נגד הזרם" של ה"שומר הצעיר"; "דבר הצעירים" של "גורדוניה" וכך בתנועות נוער נוספות ובערים אחרות. את העיתונים שכפלו בלילות. כל ילד בתנועה היה אחראי על העברת העיתונים לקבוצה אחרת, כל אחד ידע אל מי הוא צריך להעביר. כך נכתב בעיתון של "דרור":

...את הכתבות תן לאיש ממנו קיבלת את העיתון. גמרת לקרוא את העיתון, מסור אותו למכר. אם אתה הקורא האחרון, השמד את העיתון. אל תחזיק את העלון בכיסך שלא לצורך...

על אודות חשיבות העיתון המחתרתי אפשר ללמוד מכתבה של מרגלית לנדאו. מרגלית הייתה בת חמש-עשרה כשכתבה את הכתבה. כשהיא תהיה בת שבע-עשרה, ב-18.1.1943, היא תיתן את האות לקבוצה שהולכת עם מרדכי אנילביץ' לצאת נגד הגרמנים ושם היא תיהרג.

כך היא כתבה בהיותה בת חמש-עשרה:

...באווירה מחניקה כזו של עבדות, נבלות ועוונות, יביא עיתוננו משב רוח אחר, פר להם. לקולות הייאוש והפקפוק נענה בדבר אמונתנו האיתנה. לקול הנבלות בכסורת חיים אחרים, לבריחה מן המציאות בהתרסה אמיצה בפניה. אנו לא נכנעו ולא נניח להכניענו. לא ניתן לכול את צבנו ולא נשפיל את עינינו לקרקע. על אף האכזר ועל אף העוונות יישאר ראשנו מורם אל על ועינינו האמיצות ירחיקו ראות. על אף הכל ולמרות הכל. צופים אל על קדימה ולמרום...

בהיעדר בתי ספר ומוסדות תרבות והשכלה, קיבלו תנועות הנוער על עצמן ללמד את הנוער ולהקים מפעלי תרבות עצמיים: ספריות, מקהלות, חוגים דרמטיים ועוד. תנועת "דרור", למשל, הקימה גימנסיה במחתרת. בגימנסיה לא היו חדרי לימוד קבועים, לא ספסלים, לא ספרים ולא מכשירי כתיבה. התלמידים והמורים

היו נודדים מדירה לדירה ולומדים בחדרים צרים. המורים היו יושבים רעבים, רגליהם נפוחות מקור, ומלמדים את התלמידים הרעבים גם הם. בגימנסיה לימדו עברית, יידיש ותולדות ישראל. את שיעורי התנ"ך לימד המשורר יצחק קצנלסון. בנוסף ללימודים, התקיימו חוגים להרצאות ולדיונים בנושאים אקטואליים.

רבים מתלמידי הגימנסיה היו חסרי אמצעים ולא שילמו שכר לימוד, אבל זו הייתה כוונת המייסדים - לאפשר לבני עניים לרכוש השכלה תיכונית. אחד המקורות הכספיים היה חבילות מזון שנשלחו לוורשה מווילנה (כשזה היה עדיין אפשרי). בחבילות שהתנועה קיבלה היו סרדינים תוצרת פורטוגל, שהיו לשם דבר, והם נמכרו עם שאר תכולת החבילות. בהנהגת התנועה התעוררה מחלוקת: **האם התמורה עבור תכולת החבילות מיועדת לקומונה בלבד, לפעילים המתגוררים בקומונה בתנאי מחסור ורעב, או לטובת הכלל?** ההחלטה שהתקבלה היא שהתמורה מיועדת לפעולות כלליות, תנועתיות.

חברי התנועות סיפקו גם סעד ועזרה הדדית, ובפעלם זה הדגישו את אופן מתן העזרה ואת הסיוע לילדים: לא רק לעזור, לא להקים סתם מטבחי תמחוי - לעזור בשמירה על כבודו של האדם, של הילד, ועל צלמו.

להלן קטע ממאמר של אליעזר נלר, ממנהיגי תנועת "גורדוניה", שהיה מפקד גזרה במרד וניספה באושוויץ:

...אראנום של הי'לדים מן השכבה הענייה ביותר אל תוך שורותינו מילי עלינו את החובה להאשים להם עברה חומרית. העברה ההדדית היא אורס המאפשר לנו את מילויה של חובה זו. בדרך שבה תאוראן הפעולה, וכן בצורה שבה תהיה מואסת העברה לעניים ביותר, יהיה תלוי הדבר אם היא תהיה לאורס חיובי או שלילי בחינוכנו. חשוב במיוחד הדבר הכה בסכנת הצופים. מילוי בלתי מוצלח של חובה זו מצד המדריך עלול להביא לידי כך, שיהיה העני מראש עמו אפילו ב'קן' שלו נחשל ומופלה לרעה. אסור אם להביא לידי כך, שהילד עלול לחשוב, שכל עברה שעופרים לו היא תשלום בעד השתייכותו אל התנועה. האסת העברה על ידי הארלה, מצאית איכו דרך שהיא שלפי 'צירוף מקרים מוכר' דווקא הנפקק הוא הכוכה, נראית כדרך נכונה ומתאימה. דבר ברור הוא כי דרכים אלה יש להחליפן תכופות.

כבר מתחילת הכיבוש, ועם החזרה לשטח הכיבוש הגרמני, הקפידו התנועות לשמור על קשר בין הסניפים. הקשר התקיים באמצעות "ביקורים". בתנועת "דרור" התקיימו עד מאי 1942 שבע מאות ביקורים כאלה. הסניף המקומי היה זקוק להדרכה, לחומרים, לעידוד. את משימת הביקורים, אשר הייתה כרוכה בסכנת חיים, מילאו בעיקר החברות - ה"קשריות". הקשרית הביאה עמה עיתון, חוברת הדרכה, תעודות או כל חומר תנועתי אחר, וכן אינפורמציה על הקורה בסניפים האחרים וידיעות מהארץ. כן עסקו הקשריות בהעברת חברים ממקום למקום, ומאוחר יותר גם בהעברת נשק, בקיום קשר עם המחתרת הפולנית ועוד. הקשריות הגיעו גם למחנות עבודה, כאשר היה הדבר עדיין אפשרי, והביאו לחברים הכלואים את פרסומי התנועה.

נותבת על כך אחת הקשריות:

...הם מי' השיחו בי והסתכלו בפליאה. אלנינו?...הסתכלתי בהם. לא, אלה לא אותם שהיו... משהו חולני היה בהם. בעיניהם ככה משהו. סרתי איתם הצידה, הוצאתי מן המסתור עיתון מקופל ומסרתי להם. הם הסתכלו בי בתימהון: האם אנחנו עוד קיימים? משהו פקע. בעיניהם הוצת שוב פיק... הם החמיקו בידי בחופקה וליחשו בשקט. שריקה קטנה את שיחתנו... שבויי המלחמה ליוו את מבקריהם. במצט הם היו קינאה וחוסר אונים. רק החברים שלי היו כמתעוררים לחיים, כמתאוששים.

עד 1942, ערכו התנועות כמה סמינרים למדריכים ולפעילים. לסמינר הראשון של תנועת "דרור" בוורשה, בקיץ 1940, הגיעו 45 חברים מ-23 סניפים. כינוס סמינר כזה היה מסוכן ונועז. הפעולה הייתה אסורה, ובשלב זה כבר היה אסור ליהודים להחליף מקום מגורים ולנסוע ברכבת. העונש על אי-ביצוע הוראות אלו היה מוות. הסמינרים עוררו גם את התנגדותם של אנשי הציבור, אשר חששו שפעולה אסורה כזו תסכן את היהודים בוורשה.

על-פי כרוז של חברי המחתרת בגטו וילנה מ-1 בינואר 1942,¹ הראשונים שחשו בשינוי במדיניות הנאצים והציעו דרך שונה לתגובה היו צעירים בני שבע-עשרה עד עשרים וחמש, מנהיגי תנועות הנוער החלוציות בגטאות.

עד תחילת הביצוע של "הפתרון הסופי", לא חתרו תנועות הנוער להנהיג את כלל הציבור בגטו ולא התכוונו להיות חלופה להנהגה בגטאות, אלא היו אחת הקבוצות שנאבקו על הישרדות פיזית ונפשית בגטו. בתקופת הגטו, היו חברי תנועות הנוער מעורבים בענייני הציבור היהודי כולו במידה רבה משהיו לפני המלחמה. עם זאת, רוב פעולותיהם היו מכוונות לחברי התנועה, ועיקר תפארתם הייתה בבניית מסגרת תומכת לחברי התנועה בעולם המתמוטט סביבם, מתוך תקווה שבזכות הפעולות בקני התנועה בגטו הקבוצות לא ייפרדו ויצליחו להגיע יחד להגשמה בארץ ישראל לאחר תום המלחמה.

המפנה בדרכן של תנועות הנוער חל עם המפנה במדיניות הנאצים בשטחי הכיבוש. חברי תנועות הנוער היו הראשונים שראו במבצעי הרצח בגאיות ההריגה אות למסע רצח כולל וטוטלי של כלל יהודי אירופה. בד בבד, הבינו מנהיגי תנועות הנוער שאין מוצא ואין דרך הצלה לציבור היהודי בגטו, ולכן הם קראו למרד². ב-22 ביולי 1942 בשעות הערב, לאחר סיומו של היום הראשון לגירוש הגדול, הוחלט על הקמת ארגון יהודי לוחם בגטו ורשה.

1 ירון, מיכאל (4002), הוראת נושא השואה בחטיבה העליונה, ירושלים: יד-ושם.

2 שם, עמ' 57-47.

"הם צריכים אותי שם" (טוסייה אלטמן)*

מטרות

1. להכיר את עולמם הערכי של חברי תנועות הנוער, אשר הנחה את מעשיהם בשעת מבחן גורלית, ולהקיר עולם זה.
2. לבחון היבטים של גבורה בתהליך קבלת ההחלטות של חברי תנועות הנוער.
3. לדון עם בני הנוער במורכבותה של ההכרעה לחזור לוורשה בעיצומה של המלחמה.

עזרים:

- כרטיסי משימה קבוצתית - כמספר הקבוצות.
- כרטיסי דמויות שונות - אחד לכל קבוצה.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

בימים אלה, אנו מציינים שבעים שנה למרד גטו ורשה. מוצגת לפניכם דילמה אשר העסיקה צעירים בני גילכם בערך.

באחד בספטמבר 1939, פרצה מלחמת העולם השנייה. הגרמנים כבשו את פולין תוך שלושה שבועות, ויהודים רבים התחילו לנוע מזרחה, לעבר ברית-המועצות.

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב הביא לחלוקת פולין בין גרמניה לרוסיה. על-פי הסכם זה, זכתה ליטא לעצמאות, ווילנה בירתה נעשתה מרכז לפליטים יהודיים.

בשבעה בספטמבר 1939, יצאו חברי תנועות נוער רבים מזרחה. הם חצו את הגבול, חלקם התיישב בחלק שהיה תחת השלטון הרוסי, וחלקם עבר לוויילנה. חברי תנועות הנוער החלוציות הקימו את הריכוז השומרי בוויילנה (תנועת "השומר הצעיר") ואת מרכז החלוץ בקובל (תנועת "החלוץ") וניסו לקיים חיים סדירים, כפי שהיה בעבר בקיבוצי ההכשרה, ולא לחיות כפליטים. בוויילנה פעלה גם תנועת הנוער "השומר הדתי" והיא הפעילה שלושה קיבוצים בעיר ועוד כמה באזור. לראשונה מתרכזות באזור אחד תנועות המייצגות השקפות עולם שונות אשר צוק העתים חיבר ביניהן. אל מול המציאות המשתנה, נדרשה הכרעה גורלית הדורשת אומץ לב רב.

חברי התנועות התחבטו בשאלות שונות. אחד הנושאים הראשונים שבהם דנו היה שאלת החזרה לשטח הכיבוש הגרמני (לוורשה) וחידוש הקשר התנועתי עם החברים שם.

נביא לפניכם מבחר מדברי המשתתפים בדיון זה.

* עובד על פי "לחזור או לא לחזור" מתוך: ההתנגדות היהודית בשואה - 60 שנה למרד גטו ורשה, מינהל חברה ונוער, 2002

שלב ב' - קבוצתי: "הם צריכים אותי שם.."

המשתתפים יתחלקו לארבע קבוצות. כל קבוצה תקבל כרטיס משימה קבוצתית וכרטיס דמות, שבו קטע המציג את אחד מחברי תנועות הנוער המתלבט בשאלה האם לחזור לוורשה הנמצאת תחת הכיבוש הנאצי. חברי הקבוצה יקראו את הקטע וידונו בשאלות שבכרטיס המשימה הקבוצתית.

כרטיס משימה קבוצתית

קראו את הקטע שבכרטיס הדמות שקיבלתם ודונו בשאלות אלו:

- מהי ההתלבטות? אילו אפשרויות עומדות לפני הדמות שבקטע שקראתם? מהם הטיעונים בעד החזרה לשטחי הכיבוש או נגדה?
- האם אפשר לקרוא בין השורות נימוקים נוספים שהובילו להחלטה?
- בחרו אחד מחברי הקבוצה שיציג במליאה, בגוף ראשון, את הדמות, התלבטותיה ואת שיקולי הדעת שהביאו להכרעה.

שלב ג' - במליאה: לא רק למען ההיסטוריה, אלא גם למען העתיד (צביה לובטקין)

נציג כל קבוצה יציג את הדמות, את הלבטים שהתחבטה בהם ואת ההכרעות שהכריעה (יש לציין שיקולים מעשיים וערכיים).

שאלות לדין

- אילו נימוקים חזרו בדברי מרבית הדמויות? כיצד נימקו את החלטותיהם?
- האם החלטתם לחזור היא מעשה גבורה בעיניכם?
- מה בתפיסת עולמם השפיע על ההחלטה?
- מה הרגשתם בעת הצגת הדמות? האם יכולתם להזדהות עמה?
- לו ניתנה לכם ההזדמנות, איזו שאלה הייתם שואלים את הדמות?
- היום, שבעים שנה לאחר מרד גטו ורשה, האם עולה מאותן החלטות מסר העומד מעל מקום זמן שאותו אפשר לאמץ?

נרטיס דמות א' - פרומקה פלוטניצקה

פרומקה - כך קראו לה בבית ילדותה, כך אם קראוה בתנועה, ללא ריכוך כלשהו, ללא שמל של פיניק. כך הכרתיה.

קווי פנים מפורשים, נקיים. מצח רם מתחת לשיער חלק אצלו לפניה ביטוי של חומרה. רק בחיתוך הסגור ובפיוות הפה אנופ קו של רוק.

וכדמותה כן היתה: לכאורה מתונה, מרוכפת, קרה במקצת - פרומה. לאמיתו של דבר, אדם בעל לב רוטט, חם שכאילו צבר את חום האלף כולו - פרומקה.

(מתוך: "חנצ'ה ופרומקה", בעריכת פרובבל אלעד, הקיבוץ המאוחד, 1946)

פרומה נולדה בשנת 1914 בעיירה הקטנה פלוטניצה, הסמוכה לפינסק, במזרח פולין. בת למשפחה חרדית. פרומקה הייתה הבת האמצעית במשפחה, ולה שני אחים ושתי אחיות.

בעקבות פוגרום שביצעו פורעים פולנים ביהודי העיירה בסוכות 1920, עזבו כל יהודי העיירה את המקום ועברו לפינסק. עקב המצוקה הכלכלית הקשה של המשפחה, נבצר מפרומקה ומאחותה הצעירה, חנצ'ה, ללמוד בבית הספר. האחות הגדולה, שהצליחה להיכנס לגימנסיה, לימדה את אחיותיה הצעירות והשתתפה בפרנסת הבית על-ידי מתן שיעורים פרטיים. פרומקה תרמה אף היא את חלקה לפרנסת המשפחה בשמשה עוזרת לתופרת.

בעקבות אחיהן הגדול, אליהו, הצטרפו פרומקה וחנצ'ה לתנועת הנוער "פרייהייט" (דרור), שם נהייתה פרומקה במהירות לדמות מרכזית ואף צורפה להנהגה הארצית של התנועה.

עם פרוץ המלחמה, הייתה פרומקה אחת מני רבים שפילסו את דרכם למזרח במטרה לעלות משם ארצה. כשהחלו מגיעות הידיעות על גורל החברים לתנועה שנשארו תחת שלטון הכיבוש הגרמני, הייתה פרומקה הראשונה שחזרה לפולין ומיד נרתמה לפעילות של שיקום קן התנועה בעיר. פרומקה נפלה בקרב בגטו בבנדין באוגוסט 1943.

כרטיס דמות ב' - מרדכי אנילביץ'

מרדכי אנילביץ' נולד בוורשה בשנת 1919 (או 1920), אח בכור לשתי אחיותיו ולאחיו הצעיר. מצעירותו נחשף מרדכי להתנכלויות אנטישמיות בשכונת העוני שבה התגוררה משפחתו ושבה הייתה לאביו חנות מכולת קטנה. לעתים קרובות, היה מרדכי מעורב בקטטות ובהתנגשויות פיזיות עם צעירים פולנים שהתנכלו לבני הנוער היהודיים שחלפו ברחובות.

בגיל 14, הצטרף מרדכי לתנועת "בית-ר". בהיותו בן 16, החליט לעבור לתנועת "השומר הצעיר", ובה נהיה בהדרגה לפעיל מרכזי. מנעוריו גילה מרדכי כושר מנהיגות בולט, והיה אהוב על חבריו ונערץ על-ידי חניכיו. מרדכי בלט במיזוג הנדיר של יכולת אינטלקטואלית גבוהה וכושר פיזי מרשים: בידע הרחב שלו, בעיקר בהיסטוריה, סוציולוגיה, כלכלה ועברית, ובתעוזה שהפגין בתחומי ספורט שונים. חוש ההומור המפותח שלו, כישרו הרטוריים ויכולתו לשלב סיפורים ונקודות שונות בשיחותיו, העצימו את ההילה שאפפה אותו.

ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה, הוקמה בתנועת "השומר הצעיר" הנהגה ראשית, שנועדה להנהיג את התנועה בשעת חירום. מרדכי צורף להנהגה זו. כרבים מתושבי פולין, יהודים ולא יהודים כאחד, יצאו מרדכי וחברים בוגרים בתנועה לכיוון מזרח, לשטחים שהיו לאזורי שליטה של ברית-המועצות.

לפני שחפר לוורשה, אחר מרדכי אנילביץ':

"האם אנחנו בסדר? שנים דיברנו על מרד, על להכה שיש להצית ולהפית, וחיטטנו בספרים כדי למצוא דמויות סיפוריים ומנהיגים דאליים כמופת למעשים ואורח חיים. לימדנו להתקומם כנגד העוול, העושה והכיעור. וכאשר אלה באו, תוך השפלה נוראה כפאת, אנו את נפשנו הצלנו... ואילו כאן, בתחום הכיבוש הנאצי, נשאר צאן ללא רועה."
למחרת היום, בשיחה עם אנשי ההנהגה, תבע מרדכי כי ישלחו אנשים לעבודה בוורשה ובשטח הכיבוש הנאצי. כאשר נשאל, אם אם הוא מוכן - ענה כי אכן כאת כוונתו. מרדכי ומירה חברתו חפרו יחד לוורשה.
(קטע מספרו של ישראל אטמן "מרד הנצורים", עמ' 109, 111)

אבא קובנר אחר בדברו על ההחלטה של אנילביץ' לשוב לוורשה:

"האשמה עצמית - נאה דורש ונאה מקיים. מדריך צעיר מן שומרי בוורשה. מהי הרגשתו בחזות וילנה של הפליטים, כשהוא נחלץ מאימת הצורר? אין ככות למדריך להציל את נפשו ולהפקיר חניכיו. אחר, קם וחפר אל מעבר לעיבוד כדי ללקט את חניכיו ולהנהיגם. פעמונים לא צלצלו, אך לעניות דעתי, נולד באותה עת מנהיג חדש לנו ועם ישראל."

מרדכי היה ממקימי ארגון המאבק הראשון בגטו ורשה. הוא פתח בפעולות נמרצות לארגון רעיון המאבק היהודי ולגיבושו מחדש, רעיון שזכה כעת לתמיכה רחבה בגטו, והיה למפקד הזרוע הצבאית של אי"ל (ארגון יהודי לוחם). הוא נפל בקרב בגטו ורשה במאי 1943.

כרטיס דמות ג' - טוסיה אלטמן

טוסיה נולדה בשנת 1918 בעיירה ליפנו שבמערב פולין, בת למשפחה אמידה, שומרת מצוות, בעלת יחס חם לציונות. טוסיה למדה בגימנסיה יהודית בעיר הסמוכה וולוצלבק, אך קן "השומר הצעיר", שאליו הצטרפה בהיותה בת 11, היה מרכז עולמה.

בגיל 14, הייתה למדריכה בתנועה, ואחרי כן יצאה להכשרה בצינסטוכוב ובקוצר רוח חיכתה להגשמת ייעודה - עלייה לארץ ישראל.

עלייתה התעכבה בשל צו התנועה להמשיך ולתרום לתנועה בפולין. ערב המלחמה, נבחרה טוסיה למרכזת הנהגה ב' - שנועדה לפעול בשעת חירום. עם קריסת פולין בספטמבר 1939, הגיעה טוסיה לווילנה.

תוך זמן קצר, החלו להגיע לליטא חברים שנמלטו מפולין הכבושה ובפיהם הידיעות הקשות על גורל היהודים שם. מתוך הידיעות, למדו טוסיה וחבריה על שיתוק פעילות קני התנועה ועל החניכים הצעירים שנתרו ללא יד מכוונת במציאות החיים החדשה, תחת עול הכובש הגרמני.

טיפין טיפין החלו חברי הנהגה בוגרים חוזרים לפולין הכבושה. החזרה לפולין הייתה פועל יוצא של תודעת האחריות התנועתית, הן בקרב ההנהגה הראשית והן בקרב פעילי התנועה.

טוסיה אלטמן, חברת ההנהגה הראשית של "השומר הצעיר", יצאה מווילנה בדרך לוורשה. היא נתפסה בניסיון הראשון לחצות את הגבול. לקראת סוף שנת 1939, הצליחה טוסיה לחצות את הקוים ולשוב לוורשה הכבושה. לאחר שחצתה את הגבול, בתחנת הגבול בביאליסטוק, היא פגשה במקרה את דודניתה רניה ואת בעלה. הלילה היה קר ושלג ירד, השיחה הייתה חטופה, מגומגמת ומקוטעת. משפט אחד נחרת בזיכרונה של רניה. כאשר שאלה את טוסיה מדוע היא חוזרת לוורשה, היא ענתה: "הם צריכים אותי שם".

טוסיה הסתתרה בבית חרושת לסרטי צילום בוורשה. בית החרושת עלה באש, וטוסיה נכונתה כוויית חמורות, נתפסה על-ידי הגרמנים ומתה בייסורים ב-1943.

מתוך מכתב שהיא לארץ מווילנה:

וילנה, 18.12.1939

... היום קיבלנו מכתב מאוסיה. היא בוורשה. המכתב כתוב פולנית, וכה התראסו המדויק:

פלייט יקר!

הפעם רק מילים מספר. משפחתנו [התנועה] נמצאת במצב קשה מאוד, במצב הרבה יותר ארוך משתיארת לך. המלחמה הרסה אותה כמעט כלי. מוכן, הנני משתדלת לעפור לה וכבר השתית עבודה. אעשה את כל האפשרי. הערכתי את המצב באופן אופטימי מדי.

כתוב!

טוס, אוסיה

המכתב מוכן לכם בוודאי ואינו דורש פירושים.

ההנהגה הראשית בריכוב וילנה.

נרטיב דמות ד' - יצחק (אנטק) צוקרמן

נולד בשנת 1915 בוויילנה, ובה סיים את לימודיו התיכוניים בגימנסיה "תרבות". עם סיום לימודיו, הצטרף לתנועת הנוער הציונית "החלוץ הצעיר" והיה למדריך בה. בשנת 1935, הצטרף לקיבוץ הכשרה, ופעילותו התרחבה לקני התנועה במחוז כולו. כעבור שנה, עבר לוורשה לאחר שנקרא לשמש כחבר במרכז "החלוץ". עם האיחוד בין תנועת "החלוץ הצעיר" ובין תנועת "פרייהייט" (דרור), היה לאחד משני המזכירים של התנועה המאוחדת.

עם פרוץ המלחמה, עזב עם חבריו לתנועה את ורשה ופנה לשטחים שנשלטו על-ידי הסובייטים. באפריל 1940, חזר לאזור הכיבוש הנרמני.

בספרו "שבע השנים" כותב אנטק:

כשהייתי צעיר יותר, וזריק הייתי להחליט על שליחותי של אדם, השאלה שמאדה תמיד לפני הייתה: "האם אני מוכן לכך"... לא יכולתי לשלוח אדם לדבר שאני עצמי לא מסויאם ללכת אליו. העניין הפה היה אולי אחד המשברים האדוליס בחיי: לא ידעתי אם יש לי כוח נפשי ללכת לוורשה.

אחרי שובו לוורשה, נרתם אנטק צוקרמן לשיקום קן התנועה בוורשה, להרחבתו ולחינוך רעיוני. היה מיוזמי הוצאת עיתונות התנועה במחתרת ונמנה עם כותביה, ארגן סמינרים וגימנסיה ללימוד הילדים בגטו, ארגן הכשרות בתנאי מחתרת ועשה את ורשה למרכז שממנו פעל לארגון פעולות התנועה ברחבי פולין הכבושה.

יצחק צוקרמן עלה לארץ ב-1947 והיה ממקימי קיבוץ "לוחמי הגטאות".

"נילחם בשביל שלוש שורות בהיסטוריה..."*

(מיוחס לדולק אברהם ליבסקינד, ראש ארגון החלוץ הלוחם בקרקוב, דצמבר 1942)

שאלת ההתגוננות וההתקוממות עלתה בנטאות שונים בזמנים שונים. הכוח הרצחני של הגרמנים שיתק את יכולת ההתגוננות והעלה את הדילמה האם יש טעם לנסות לצאת למלחמת התגוננות, ואם כן, היכן לעשות זאת: בתוך הגטו או מחוץ לגטו. במקומות הסמוכים ליערות שבהם פעלו קבוצות פרטיזניות, עלתה השאלה האם להצטרף לכוחות לחימה אלו. יש לזכור כי הבריחה ליער הייתה מסוכנת כשלעצמה ופעמים רבות הייתה מלכודת מוות לנמלטים - הן בשל פגעי הטבע והן בשל פגיעות מצד התושבים באזור ואף מצד הפרטיזנים הנוכחים. בוויילנה, האפשרות לצאת ליערות ולהצטרף לפרטיזנים הייתה ממשית.

במרכז הדיונים הללו עמדו כמה שאלות חשובות: האם הציבור בגטו יצטרף לרעיון הלחימה - הן בממד הרעיוני והן בפועל, מה תהיה המשמעות של אקט הלחימה על ציבור היהודים בגטו, האם הלחימה צריכה להיות לחימה יהודית-ייחודית או משותפת ליהודים וללא-יהודים, האם למעשה התנגדות יהודי יש מסר סמלי ייחודי.

ברוב המקרים, היה ברור לצעירים כי הלחימה היא בעלת אופי סמלי בלבד וכי אין בה הצלה לרבים או סיכוי להישאר בחיים. כן ברור היה שהלחימה לא תגרום לאבדות רבות בקרב האויב ולא תביא את האויב לאיבוד עשתונות. יש להדגיש את תחושת האחריות כלפי כלל הציבור ששרדה בדיונים בסוגיות אלה.

בחרנו לעסוק באחד הדיונים הראשונים בשאלת הלחימה שהתקיימו בוויילנה. חשוב לציין כי יש חומר רב גם על דיונים דומים שהתקיימו בנטאות אחרים, אם כי השאלות שעלו באותם דיונים היו אחרות שכן התנאים היו אחרים.

היהודים שהיו כלואים בנטאות בפולין ואלו שהיו בשטחי ברית-המועצות שנכבשו על-ידי הנאצים בקיץ 1941 לא יכלו להעלות על דעתם כי הם עומדים להירצח. לאחר הרצח בניא ההריגה בפונאר, שלחו חברי "השומר הצעיר" בוויילנה קשרים וקשריות למרכז בוורשה לדווח על אשר אירע ולבקש הנחיות. אולם, האנשים בוורשה, שנמצאו תחת הכיבוש הגרמני מעל לשנתיים ובתנאי גטו מעל לשנה, התקשו להאמין שאירועי פונאר הם אזהרה על הצפוי לכולם. הם השאירו את ההחלטות בידי חברי התנועה בוויילנה.

אבא קובנר, ראש קן "השומר הצעיר" בוויילנה, כינס ב-31.12.1941 את חבריו לדיון. עיקרי דבריו מובאים בהפעלה.

* הפעילות עובדה על פי "למרוד או לשרוד" מתוך: **ההתנגדות היהודית בשואה - 60 שנה למרד נטו ורשה**, מינהל חברה ונוער, 2002

מטרות

1. לדון עם בני הנוער בהתלבטויות הרוח הגורל שבהן התלבטו חברי תנועות הנוער כאשר התבקשו להכריע בשאלת המרידה בגרמנים במציאות שבה המוות הוא ודאי.
2. לבחון את משמעות המרד ואת מחיריו עבור הצעירים המורדים ועבור תושבי הגטו.
3. לעמוד על משמעות הבחירה לפעול למען "שלוש שורות בהיסטוריה".

עזרים: כרטיס משימה קבוצתית, כרטיסי דמויות.

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

המנחה יתאר בפני המשתתפים את הרקע ההיסטורי לדיון בגטו וילנה:

הנאצים החלו במסע הרצח בשטחי ברית-המועצות ביוני 1941. בוילנה, החל מסע הרצח ביוני ונמשך עד דצמבר 1941. 33,500 יהודים נרצחו ביער פונאר. בגטו נותרו כ-20,000 יהודים בלבד.

חברי הנהגת "השומר הצעיר" בוילנה התכנסו במקום המחבוא שלהם, במנזר שבראשותה של אנה בורקובסקה - לימים חסידת אומות העולם, לישיבה שבה הם נדרשו להתמודד עם המציאות שנוצרה בגטו ולהחליט על המשך דרכם.

הצעירים הללו לא יכלו לדעת כי מסע הרצח הזה הוא חלק מתכנית כללית ושיטתית להשמדת כל יהודי אירופה, הן את הרצח ההמוני בוילנה עצמו היה קשה לעכל, וודאי להבין. ובכל זאת, לאור ידיעות ממקומות שונים, עדויות של הניצולים המעטים, קשרים עם חברים פולניים שאספו מידע עבורם וידיעות מהכפריים הליטאיים ששמעו את הזעקות ואת היריות, הביאו את אבא קובנר וחבריו להכרה כי מתנהל רצח שיטתי.

באותה עת, נמשכה עדיין שגרת החיים בגטאות פולין גם אם בתנאים של רעב ושל מחלות. איש לא שיער אז שהגרוע מכול עוד לפנייהם.

באותו דיון בגטו וילנה, עסקו חברי ההנהגה הראשית של תנועת "השומר הצעיר" בשאלה האם התנועה צריכה להקים בתוך הגטו מחתרת לוחמת, אשר בבוא העת תפעיל התנגדות מזוינת נגד הגרמנים. כלומר: האם להישאר בגטו או להשקיע מאמצים בהצלת חברי התנועה על-ידי כך שיצאו מהגטו.

המנחה ישאל את המשתתפים:

- האם לדעתכם קיימים גורמים נוספים שאפשרו לקבוצה זו דווקא להתייחס באופן חד וברור כל כך למציאות הטראגית?
- מהי המשמעות לדעתכם של התארגנות כזו של חברי הקבוצה ושל ההחלטה להקים קבוצת התגוננות?
- נסו לשער מה היו תחושותיהם של משתתפי הדיון?
- מהם הקשיים שעמדו לפניהם לקראת ההכרעה?

שלב ב' - קבוצתי: למרוד או לשרוד

המשתתפים יתחלקו לארבע קבוצות. כל קבוצה תקבל כרטיס משימה וכרטיס דמות. דברי כל הדמויות לקוחים מתוך ספרה של רוז'קה קורצ'אק, "להבות באפר", ספריית הפועלים, 1981.

כרטיס משימה קבוצתית

קראו את דבריו של הדובר ורשמו את טיעונו העיקריים. בחרו נציג מהקבוצה שיביא בפני המליאה ציטוט מדברי הדמות שהרשים את חברי הקבוצה במיוחד ושמבטא את הנימוק המרכזי של הדמות בהחלטתה.

שלב ג' - במליאה: "לא רק למען ההיסטוריה, אלא גם למען העתיד" (צביה לובטקין)

נציגי הקבוצות יציגו את הדמות ואת הציטוט שנבחר.

שאלות לדיון

1. מהי הדילמה העומדת לפני הדמויות?
2. במה צריכה הפעילות התנועתית להתמקד לפי הבנת המציאות של כל אחד מהדוברים?
3. האם יש מסרים משותפים או דומים בציטוטים אשר נבחרו?
4. מהם המחירים הכרוכים בכל אחת מן ההחלטות?
5. מדוע, לדעתכם, דווקא בני נוער מחליטים למרוד?
6. כיצד, לדעתכם, היו בני נוער אלו רוצים שיזכרו אותם?
7. מה כוונתה של צביה לובטקין בדבריה "לא רק למען ההיסטוריה, אלא גם למען העתיד"?
8. מהן, עבורכם, אותן "שלוש שורות בהיסטוריה" הרלוונטיות לחייכם היום? נסחו אותן בלשונכם.

כרטיס מספר 1: אבא קובנר (1918-1987)

יליד סבסטופול שברוסיה. למד בגימנסיה העברית בוילנה. מגיל צעיר גילה כישורים אמנותיים. עמד בראש קן "השומר הצעיר" בוילנה והיה, למעשה, מנהיג התנועה והסמכות המוסרית שלה. אחרי הדיון בדצמבר 1941, ניסח "קול קורא" שבו תיאר את מצב היהודים בנטאות ואת הפתרון הסופי המאיים על כל יהודי אירופה. הוא עמד על הצורך בהכנת הגטו לקראת מרד. בעקבות ה"קול קורא" הוקמה מחתרת של כל תנועות הנוער היהודי בגטו וילנה.

עם חיסול גטו וילנה, בספטמבר 1943, עזבו אבא קובנר וחבריו את הגטו, יצאו ליערות שמסביב לוילנה והצטרפו לפרטיזנים שלחמו נגד הנאצים. קובנר היה מפקד גדוד הפרטיזנים היהודים. בתום המלחמה, היה ממארגני ה"בריה" לארץ ישראל. במלחמת השחרור התמנה לקצין החינוך של חטיבת "גבעתי". היה חבר קיבוץ "עין החורש", משורר - חתן פרס ישראל ומהוגי "בית התפוצות" ו"מורשת" - בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ'.

דברי אבא קובנר בדיון בוילנה

מאכ ישיבת המועצה האחרונה דללו שורותינו. בתקופת הביניים נעקרו מתוכנו ככוח הקרובים לנו ביותר והובלו לאוהות עם המוני ישראל...

חייבים הננו עתה לעשות את חשבון מצפוננו, חשבון מלא. עם עקירתם של חברינו ניצבה לפנינו האמת בכל מערוואיה, אותה אמת שעדיין היא מעורפלת לעיני רבים מתוכנו. ואמת כו אומרת: אין להאמין בכך, שאלה שנלקחו מאיתנו חיים. שהובלתם היתה אך אירוס. כל שאירע לנו עד עתה משמעו פונאר - מוות. ואף עובדה כו אינה האמת כולה. כי אדוה ועמוקה היא חמנה לאין סיעור. השמדתם של אלפים אינה אלא בשורת הכחדה של מיליונים. מותם שלהם הוא אובדנו השלם.

עוד קשה לי עתה להסביר, על שום מה שותתת דם וילנה ועמומתה רואעת ביאליסטוק בשלווה. על שום מה אירע כך ולא אחרת. דבר אחד ברור לי: וילנה אינה וילנה בלבד. פונאר אינו אפיכודה... פוהי שיטה מושלמת. עומדים אנו כאן לפני שיטה מחושבת היטב, שלעת עתה סמויה היא מאיתנו.

כלום יש מנוס חמנה? לא, אם שיטה עקבית כאן, בריחה ממקום למקום אינה אלא אשליה. שהרי מי יימלט מאטו וילנה לביאליסטוק או ורשה? בני אדם צעירים, פריכים וחסונים יותר. ובציר האחופה להבות ישתתירו החלשים, הפקנים, היעדים. אך בבוא האסון אם לשערי אותן הערים, שבהן יחוש לו הנוער מפלט - ימצא אותו כשהוא כבר שבור ברוחו, אדום שורשים, בלתי מוכן ונבוכ. אכן, תשובתנו הראשונה חייבת להיות: אין מנוס במנוסה!

כלום קיימת אפשרות של הצלה? - אם אם אכפרי הוא להשיב, חייבים אנו ליתן את התשובה - לא, אין הצלה! ותשובתנו בדיון שתהיה ברורה יותר: ליחידים, לעשרות ומאות - סמא לעם, למיליוני יהודים בעול הכיבוש הארמני - אין הצלה.

האם יש מוצא? - כן. מוצא קיים: מרד והתאוננות מכוונת. פוהו המוצא היחיד, מוצא של כבוד לעמנו. מוצא פה חייבים אנו להבין בשלמותו. בדעה צלולה, בלב עמוק, בכל החושים - במלאו ישותנו. לאורו חייבים הננו לחיות היום כדי שתהיה שהות בידינו להכין לקראתנו מחר את ההמונים. לפי שמוצא פה - בדיון הוא שיהא מפעל מאורכך ורב מידות...

איך נעמים על עצמנו אחריות למעשים שסופם להביא קורבנות לאלפים? אכן, תהא האחריות הקולקטיבית בחיינו אחת הבעיות הקשות ביותר. אך בסיכום אחרון, מה משמעותה? פעולתנו ייתכן שתדחק את הקץ, תביאו בטרם מועד בואו בלאו הכי.

נרטיב מספר 2: יעקב אנדג'ה (1920-1943)

יליד וילנה, חבר הנהגת "השומר הצעיר". היה בהכשרה בצ'נסטוחובה. חברים זוכרים פיליטונים ושירים שכתב. עם פרוץ המלחמה בספטמבר 1939, חזר לוויילנה. יעקב נהרג בפעולת התנגדות לנאצים. התאריך והאירוע אינם ידועים לנו.

דברי יעקב בדיון בוויילנה

הננו שוארים (כינוי לחברי התנועה), וכל חינוכנו עד עתה, כל חיינו, היו מופנים אך לארץ ישראל. שללנו מאב ומתמיד את האלות של כל אלויה. של יהדות אירופה מתרשט עתה שואה. אפשר שתצא ממנה כשהיא שבורה ברוחה, אבל אין ביטחה שהיא עומדת לפני הכחדה אמורה. ולבה של אותה שואה נשתיירו לנו כאן, קומץ של שוארים. לאמיתו של דבר, אך מקרה הוא ששרויים הננו כאן, שהרי מקומנו בארץ ישראל, ובה קשורות דרכנו ומארתנו. אל עתה העלייה לשם היא יסוד חיינו. חייבים הננו לעשות את כל המאמצים כדי להציל מספר גדול ככל האפשר של חברינו. קיימות אפשרויות הצלה והמשק עבודה. התנועה בורשה פועלה ושם מצויים לנו להתרכב, לחבק את ההנהגה התנועתית ולעשות הכל כדי לשמור עליה. אכן, התחנכנו לקראת עבודה והיאבקות בארץ ישראל ולא כאן. מלחמה שם - עד הניצחון. היאבקות כאן בטאו יש בה רק משום הפאנה. ולנו אין כל תמיכה. אנו כשלעצמנו חלשים וחסרי מאן. לעומת זאת רב כוחו של האויב. בתנאים כאלה אין כל סיכויים להיאבקותנו, והוודאות שניספה בה כולנו היא ריאלית בתכלית. וכו - אינה יכולה לשמש מורה לנו כתנועה.

לוחמי המחותרת בגטו וילנה

נרטיס מספר 3: רוז'קה קורצ'אק (1921-1988)

נולדה בבילסק שליד פלוצק למשפחה ציונית. רוז'קה הייתה הבכורה מבין שלוש אחיות. בפלוצק הצטרפה לתנועת "השומר הצעיר" ועבדה לפרנסתה אצל אלמנה שמכרה לחם. כאשר פרצה המלחמה, ברחה לוויילנה עם חברי התנועה. בוויילנה הצטרפה למחתרת ובהמשך יצאה ליערות וילנה ולחמה כפרטיזנית. בסוף 1944, הגיעה לארץ ישראל וסיפרה ליישוב ולמנהיגיו את סיפור השואה. בשנת 1946, יצא לאור ספרה "להבות באפר". הייתה חברת קיבוץ עין החורש, עסקה במסירות בעבודה חינוכית. הייתה ממקימי "מורשת" - בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', ובו עבדה עד יומה האחרון.

דברי רוז'קה בדיון בוויילנה

אני שואלת: מי מאלה שייסארו וימשיכו בחייהם ואולי יעלו ארצה יהא העופ כיזו להשיב בראש מורם לילד בארץ ישראל שישאל: מה עשית אתה? מה עשיתם אתם שעה שפלו אלפים ומיליונים? הנשיב לילד: הצלנו את נפשותינו בלבד, תרנו אחר מליצות ונתנו להוביל אותנו כאת האחרים למוות חסרי אונים? סבורה אני, שדווקא משום כך, לפי שקשורים הננו במידה כזו עם העם, והיישוב בארץ יקר לנו, חייבים הננו להיאבק, היאבקות על כבודו של העם, על ערכיו. לכל עם ועם ישנם מקורות כבודה והרואיות משלו, מסורות עתיקות ונכסים, שמהם יונקים הדורות הבאים. אך לא ייתכן שמקורות אלה יהיו נחלת העבר העשיר בלבד, נחלת ההיסטוריה. בדיון הוא שיתרחשו תמיד. על עצמנו עוברת שואת דמים. החלק העיקרי שלו, היהדות האירופית, עומדת לפני הכחדה. כל כמה שטראד"י היא הדבר לכל אחד מאיתנו, הרי אובייקטיבית לא הוכחה התקווה, שהעם כולו לא ייסתם עליו האולד. ומהו המקור שממנו ישאבו, מה ילאמו, על מה יתחנכו הדורות הללו, מה הנוצר שלנו אשר עוד יידל בארץ, אם בקורות עצמו יהיו אך שחיטות, השמדות, אוכלת יד? תפקידנו הוא להחזיר לקורות אלה צליל חדש, לשוות להן תוכן אחר. אל נא יהיו טראסיות בלבד. יהיו נא קורות עצמו אלף היאבקות של כבודה, התאונות ומלחמה על חיים, שיש להם שחר ומוות מתוק כבוד. אם באור מה נראה את תפקידנו ונאסיו - נאמת את דבר קשרנו עם העם והרצפת האחריות המוטלת עלינו כעל הלוזיו.

נרטיס מספר 4: דברי אדם (זה שמו הפרטי) בדיון בוויילנה

(לא ידועים פרטים ביוגרפים עליו)

איש מאלה שדיברו כאן לא ייחד את דבריו על בעיה אחת חשובה ביותר. הריני מתכוון לאחריות הקולקטיבית הרובצת על כל יהודי בטא. כיצד אפשר במצבנו שלנו לחשוב על היאבקות, על הכנת התאונות בנשק, שעה שאלי וידוע לפנינו, שעלולות הן לערום לאסון הדדו, המוחלט. והרי אין לנו כל ביטחון שעומדים אנו לאלתר לפני חיסול מוחלט של הטא והכחדתו האמורה. שעה שנתחיל את פעולתנו - כלום לא נסכן את הטא כולו? הרי לא מדובר רק בכונותנו. אנו כשעצמנו מוכנים - אבל הרשאים אנו ליטול על עצמנו אחריות בעד כל היהודים ולסכן את חייהם ולסייע בפועל להשמדה במקרה של כיסלון? איש מיהודי הטא לא יעמוד לצדנו, לא יבין אותנו ושמא אלף יקעל אותנו ויהפוך לנו לאויב, משום שידמה בנפשו שאנו מקור כל השואה המתרחשת עליו. משום כך אין אנו רשאים לנקוט כל פעולה בלי שנעייין בבעיה זו. האחריות הקולקטיבית תלויה מעל קודקודינו כחרב פיפיות.

"להצמיח כנפיים לאדם"*

"זאת הייתה תנועה מנשימה... זאת הייתה תנועה של העיירה הקטנה... התנועה הזאת ידעה להצמיח כנפיים לאדם. הייתה תנועת מרד בימים שקטים." (אנטק צוקרמן)

מטרות

1. להכיר את הנסיבות המיוחדות שאפשרו את השינוי מתנועת נוער למחתרת לוחמת.
2. לעמוד על כך שבני הנוער היו הראשונים שזיהו את תכלית "הפיתרון הסופי" ושחררו לפעול.
3. לדון במורכבותה של הבחירה שניצבה בפני בני הנוער בדילמה להיות למחתרת לוחמת.
4. לעורר בבני הנוער הזדהות עם חברי תנועות הנוער, בני גילם, שמעשיהם מלווים אותנו עד היום כדוגמה וכמופת.

עזרים

- נספח מס' 1: כרטיס משימה קבוצתית וקטעי מקורות - **תנועות הנוער לפני המרד.**
- נספח מס' 2: כרטיס משימה קבוצתית וקטעי מקורות - **תנועות הנוער בשואה ובמרד.**

מהלך הפעילות

שלב א' - קבוצתי

פעילות זו מוקדשת להכרת תנועות הנוער בתקופת השואה: להכרת פועלן והאידיאולוגיה שאפינה אותן בתקופה שקדמה לשואה ובימים גורליים של הכרעה שבהם בחרו לקבל תפקידי הנהגה בגטאות ולהוביל את המרידות. (ראה רקע בתחילת השער)

לפניכם קטעי מקור על התנועות, על האווירה ששררה בהן ועל הערכים שאפינו אותן טרם המלחמה ובראשיתה (נספח מס' 1) וקטעי מקור מתקופת המלחמה והמרד (נספח מס' 2).

המשתתפים מתחלקים לקבוצות. מחלקים לכל קבוצה כרטיס משימה קבוצתית ונספחים המתאימים לכרטיס המשימה הקבוצתית.

למנחה, בחירת הקטעים מתוך כל נספח תעשה לפי שיקול דעתך.

* פעילות זו עובדה על פי שיחת ערב למחנכים מלווים לפולין שנכתבה על ידי ליאת סלומון

שלב ב' - במליאה

כל קבוצה תקרא בפני המליאה את הקטעים שבחרה ותציג את עיקרי הדיון.

שאלות לדיון

1. במה תפיסת העולם ואורח החיים של חברי תנועות הנוער אפשרו את השינוי למחותרת לוחמת? (צעירים ללא משפחה, פתיחות מחשבתית, תפיסת עולם ערכית, המדריכים כמודלים לחיקוי, ערבות הדדית, מחויבות לעשייה ולעם).
2. אילו מהערכים המרכזיים בעולמם של חברי תנועות הנוער, לפני השואה השפיעו על ההחלטה לצאת להתנגדות פעילה?
3. מדוע, לדעתכם, דווקא חברי תנועות הנוער היו הראשונים להבין את תכלית המדיניות הנאצית ולהחליט לפעול?
4. כיצד השפיעה המציאות המשתנה על התפיסה הערכית של חברי תנועות הנוער ועל החלטותיהם? עם אילו דילמות התמודדו בני הנוער?

שלב ג' - במליאה: סיכום הפעילות

המנחה יקרא את הקטע שלהלן וישאל שאלה פתוחה למחשבה ולהתייחסות:

מרדכי, שהתבגר כה מהר ונתעלה לדרגה האחראית של מפקד הארגון הלוחם, הצטער עתה מאוד שהוא וחבריו בזבזו שלוש שנות מלחמה על פעילויות של תרבות והשכלה. "לא הבינונו את הזמנים החדשים של היסלר" - הצטער מרדכי. "היינו חייבים ללמד את הנוער שימוש בנשק חם וקר. היה עלינו לחנך אותם ברוח הנקמה באויב היהודים ואויב האנושות, האויב הגדול שבכל הזמנים..." (עמנואל רינגלבלום, 1943)

האם, לדעתכם, העולם הערכי הוא מעל המציאות או שיש להתאים את העולם הערכי למציאות המשתנה?

אנדרטה לזכרו של מרדכי אנילביץ', מפקד מרד גטו ורשה

**כרטיס משימה ודפי מקורות -
תנועות הנוער לפני המרד**

כרטיס משימה קבוצתית: תנועות הנוער לפני המרד

חלקו ביניכם לקריאה את קטעי המקור ודונו בשאלות הבאות:

- על-פי הקטעים, אילו ערכים מאפיינים את תנועות הנוער לפני השואה?

- באילו קשיים עמדו בני הנוער עם פרוץ המלחמה ובתקופה הראשונה בגטאות?

אילו ערכים מערכי בתנועה באים לידי ביטוי בפעילותם של חברי תנועת הנוער, ואיזו משמעות חדשה קיבלו ערכים אלו לנוכח המציאות הקשה?

קטעי מקורות: תנועות הנוער לפני המרד

כאת הייתה תנועה מאסיבית... כאת הייתה תנועה של העיירה הקטנה... התנועה הכאת ידעה להצמיח כנפיים לאדם. הייתה תנועת מרד בימים שקטים.

אנאק צוקרמן

... ודומה עם ההתכנסות שפעם אף עניין חברתי ואידיאלי. שאלות התנועה הכלליות היו מוצאות בפני כל אחד ואחד כשאלות חיים שלו. ומתוך כך באה בצרות נפשית ועצמאות מחשבתית של כל חבר וחבר. איפה קסם מיוחד היה בו על דרך תנועתנו, בתהיות ובנפתולים לעיצוב דמות החברה החדשה, האחרת מלפני שסביב. וכל אחד נצטרף בוויכוח הזה והיה צריך לכבוש עצמו לדרכו, דרך התנועה. היה נדרש כוח עצמאות והכרעה של כל יחיד בהיכנסו בצריות החלוציות, בהתמסרו לה כולו - כל דרך החיים האחת והיחידה. ביציאה להכשרה היתה ההכרעה. ההחלטה באה כפרי התאבקות קשה, אך בבואה הייתה לתעודת בצרות, לתעודת ניצחון של החבר, להתאבדות על נפתוליו ששם חיי אידיאה מלאים לחיי האסמה. הכל היה אף בראשיתו וראשוניותו, ונדמה: אם בשירה הנסערת היה הד ההתלהבות של סוללי דרך ראשונים"

חנצ'ה, החלול הצעיר 1939, עמ' 208

אין פה נכון, ופה גם מכאיב מאוד, כאשר חושבים שעמידתו של הנוער בתוך האסון שהתרחש עלינו היה עניין של יחידים, של יצחק או צביה או מורדכי או פרווקה. כולנו חיינו וחיים בהכרה, שאין לדעת מה היה עולה באורלנו, לולא היינו חברים לתנועה, לולא ספאנו מילדותנו את ערכי התנועה. פה בעצם סוג כוחה של התנועה: שידעה תמיד לתבוע מאנשיה. היא רצתה לחתך וחייכה אנשים מהפכניים, שעמדו ויכלו לעמוד, בתקופות שונות ובתנאים קשים, על קוממיות העם, על קוממיות האדם בישראל ועל קוממיות האדם בכלל. רק בכוח החינוך שקיבלנו יכולנו כך לעבור את התקופה הזו.

צביה לובטקין, בימי כליון ומרד, הקיבוץ המאוחד

נשים לא ראו את עצמם כבודדים, כפרטים אלא הם ראו את עצמם כמבטאים, כמיצבים, כשליחים של משה הרבה יותר גדול מהם, של רעיון שהם האמינו בו מאוד - מאוד. יש להוסיף לכאן את המסירות והרעות, את היחסים הידועים בין המדריכים לבין החניכים, בין המבוצרים ובין הצעירים מהם. אבל אולי הדבר המשמעותי ביותר שהתרחש באותה תקופה הוא, שדווקא אותם החלוצים אשר לפני פה ראו את עצמם עם הפנים אל העתיד, והעתיד הוא בארץ ישראל, בתקופה טראגית פה ראו את עצמם אחראים לא רק על מה שיהיה, אלא גם על העם האנושי, העומד בפני הכחדה ביטאיות. הם ראו עצמם חלק מהעם הזה ואחראים על דרכו.

רופיקה קורצ'ק מרלא, רופיקה לחימתה-האיתה-דמותה, מורשת, 1988

יכולנו לעמוד ביטא כאשר עמדנו רק מפני שהיינו תנועה, קולקטיבי, מפני שכל אחד מאתנו ידע שאין הוא בודד. כל יהודי העומד בדד מול אורלו, יחיד ועמו - לעומת האויב הכביר. אך אנחנו עמדנו מהרע הראשון ועד הסוף כקולקטיבי, כתנועה. הרעשה פו שיש תנועה, שיש ציבור אנשים הדואים איש לרעהו, שיש דרך משותפת, היא שאפשרה לכל אחד מאתנו לעשות מה שעשינו.

צביה לובטקין (תש"ט), בימי כליון ומרד, בית לוחמי האצטאות והקיבוץ המאוחד.

... הרחבנו את הפעולה בחצרות. בחצר אחת בוורשה היו יותר תושבים מאשר בכל עיירה קטנה... בערב היינו מרכיבים את הנוער, את היעדים. מוכן שאם היה מישהו חשוב, צריך היה להיפטר. אבל הרי בפשישות האלה לא דיברו על התקוממות מכוונת. היו שרים, מלמדים שירים עבריים, כל אחד עשה כיכולתו: פעם עשה כאת ברל ברודיא ופעם עשתה כאת חנ'ה: הייתה פו חובתם של אנשי קבוצת השמיניסטים שלנו לבוא בערבים.

יצחק אנאק צוקרמן, שבע השנים ההן, הקיבוץ המאוחד, עמ' 112

תחילה אמרנו להקים אימנסיה רק לחברי התנועה, וביקשנו להקנות להם ידיעות במקצועות כלליים ובלומודי יהדות, אולם במרוצת הימים נתרחבה המסגרת והצענו עד מאה ועשרים תלמידים. תנאי העבודה של המורים היו קשים, עבדו במוסד שלוש עשר מורים - בלא חדרי לימוד קבועים, בלי ספסלים, בלי ספרים וכלי מכשירי עבר. קבוצות התלמידים עם מוריהם היו נעים ונדים מדירה לדירה... על תכנית הלימודים המקובלת הוספנו תולדות תנועת הפועלים הכללית, היהודית והארצישראלית. אולם ייחודו של בית הספר היה לא רק בלימודים שניתנו בו. במסיבת סיום של שנת לימודים אחת ביטאה כאת אחת התלמידות, באומרה: "קניתי כאן ידיעות ביאוסטרפיה, חשבון וההיסטוריה, אך החשוב ביותר שרכשתי היא האידיאה".

צביה לובטקין, בימי כליון ומרד, הקיבוץ המאוחד, עמ' 49

**כרטיס משימה וקטעי מקורות -
תנועות הנוער בשואה ובמרד**

כרטיס משימה קבוצתית: תנועות הנוער בשואה ובמרד

חלקו ביניכם לקריאה את קטעי המקור ודונו בשאלות אלו:

- איזו הבנה חדשה ליוותה את ההחלטה לצאת למרד? מהי נקודת המפנה בפעילות התנועות בזמן השואה?
 - על פי מקורות אלו, מהי מטרת המרד? סמנו במקורות את ההגדרה של חברי תנועות הנוער למטרות המרד.
 - אילו ערכים עולים מהבחירה לצאת למרד?
- בחרו קטע אחד שריגש אתכם או שדיבר אליכם במיוחד והכינו אותו לקריאה במליאה.

היה זה מפנה בחיים הרעיוניים שלנו, כשנדרשנו להינתק מסגנות העבודה השקטות, היוצרות ולפנק לאמאבך דמים, לנאוש את תקוות חיי העמל בארץ ישראל הנבנית, לאחוכ כנסק ולספוק דמינו על אדמת נכר. מושב הלחימה כנסק היה פר לנו תמידי, שפיכת דם עוררה בנו סלידה, קרוב היה לנו רק הבניין תוך הרמוניה חברתית ושלוש. אפילו בימי המלחמה הלכנו בדרך הסלולה, הקימונו נקודות הכשרה וחיפשונו דרכים לא חוקיות לעליה... אולם באה השעה שלא ניתן עוד להסס, כשההכרח ההיסטורי הורה לנו את הדרך החדשה, ואכן עלינו עליה ללא פקפוק. שימך דראנר, החלוצ הלוחם, טיליון 30 ע'מ' 30

האיצו הכמנים הקשים, מכל קצווי הארץ החלו לפרוס ידיעות עצובות, ובראש וראשונה על השחיטה האיומה בוילנה ובערי ליטא האחרות שהביאו החברים וילנר מ"השומר" וסולומון מ"הנוער הציוני". אחר כך האיצו דו"חות על השחיטה בסלונים ובערי המפרח האחרות. מרדכי, הצעיר שבאר והאיצו לבשלות תוך כמן קצר, מבין כי מעתה עומדת על הפרק שאלה אחת בלבד: איפה מוות יבחרו לעצמם יהודי פולין - מותם של בני-צאן שיובלו לשחיטה ללא התנגדות או מוות של אנשי כבוד שאחת-דתם להכריח את השונא לשלם בדמו את מחיר מותם?!... עמנואל רינאלבלום, בתוך: טאמן, ישראל, נשמת הארצון היהודי הלוחם, תל-אביב: הוצאת ספריית פועלים והקיבוץ הארצי השומר הצעיר (1991).

מדרכנו אין חפיה. אנו צועדים בנתיב המוות. לכרו כאת. מי שחושק בחיים אל נא יבקסם אצלנו. אנחנו על סף האחרית. אלא שהאחרית שלנו כו איננה כדמיומי שקיעה. האחרית שלנו פירושה מוות, אשר לקראתו צועד האדם החלק לבדו. הנני מריאיש כי פאת לנו קבלת השבת המשותפת האחרונה. יהיה עלינו להסתלק מן הרובע. אנחנו מוכרים, מדברים עלינו יותר מידי... עוד תקופה מחיינו תביע לסיימה, אך אסור להצטער על שום דבר. כך מוכרח להיות. נלחם בשביע שלוש שורות בהיסטוריה, ובלבד שלא ייאמר שהנוער שלנו הלך כצאן לטבח. הדברים המיוחסים לדווק ליבסקינג נאמרו בארוחת הערב בטרם יצאו לפעולת המרד, דצמבר 1942

כמו שנאמר במפורש בכרופי: היטלר פומס להכחיד את כל יהודי אירופה, וילנה היא רק ההתחלה. להבין את הסכנה הכאת ולהתנכס לה בכל הכוחות, לכך היתה נחוצה נכונות נפשית. עכשיו אולי טבעי הדבר שנכונות זו נמצאה דווקא אצל אנשים צעירים, אידיאליסטים, אצל אלה שהתחנכו לאור אותו הרעיון של השמחה עצמית, של המרד נגד האלות, נגד האולה, נגד האורל היהודי הפרטי ונגד אמיצה. ואותה נכונות נפשית היתה אחד מסימני ההיכר באורח חשיבתם ודרכי תאובתם על מאורעות הדמים של אותם חברים בתנועת הנוער החלוציות... אבל אולי הדבר המשמעותי ביותר שהתרחש באותה תקופה הוא, שדווקא אותם החלוצים אשר לפני כה ראו את עצמם עם הפנים אל העתיד, והעתידי הוא בארץ ישראל, בתקופה טראגית כזו ראו את עצמם אחראים לא רק על מה שיהיה, אלא גם על העם האנוש, העומד בפני הכחדה בטכאות. הם ראו עצמם חלק מהעם הזה ואחראים על דרכו.

רויפקה קורצ'ק מרלא, רופקה לחימתה-האחת, דמותה, מורשת 1988

העיתון "ידיעות" של תנועת "דרור" הוביל את הקו האקטיביסטי. ב-9 ביוני 2491 כתב: "הטאו בוורשה חי בסכנה מתמדת. אכן, עליו לחיות כמו במצודה נצורה. כל האמצעים להצלתו, למערכה האחרונה שלו. כל המרד - למעשה הצדע שעלינו לבצע ואשר נבצע. רוח מעשינו, יום יום, צריק להיות רוחה של מצדה." במרס 2491, בעוצמה של פעולת ההשמדה במכרח, הטיע לורשה מיצה ויזא דופן. תחת הכותרת "נובוירודק" תיאר עיתון המחותר "יוצניה" את מעשה הצבורה של יהודים שקמו לראשונה נגד מרצחיהם. כ-2000 צעירים יהודים, שהובלו יחד עם אלפי יהודי העיר הפולנית נובוירודק לקרחות יער, התנפלו על שומריהם הרמנים, חטפו את נשקם והחלו לירות במרצחים. איש מהיהודים לא שרד, אבל לפני מותם הצליחו לפסוע בעשרות ארמנים. אנילביץ וחבריו הצדיעו לציבורי נובוירודק. כה המודע לעחימה בירמנים, הם אמרו. אנחנו ניפוע אבל לא לבד. איבורי נובוירודק הצילו את כבוד האדם היהודי, וחובה עלינו להביא את סיפור הצבורה לכל הנוער היהודי.

האם יש מוצא?

כן. מוצא קיים: מרד והתאוננות מפינית.

כיה המוצא היחיד, מוצא של כבוד לעמנו. מוצא כה חייבים לנו להבין בשלמותו.

בדעה צלועה, בלב עמוק, בכל החושים - במלוא ישותנו. לאורו חייבים הננו לחיות היום כדי שתהיה שות בידינו להכין לקראתנו

אחר את ההמונים. לפי שמוצא כה בדיון הוא שיהא מפעל מאורסן ורב מידות.

אבא קובנר, בתוק: רויפקה קורצ'ק להבות באפר, ספריית פועלים, 1981